

ZNACZENIE ROZWIJANIA AKTYWNOŚCI TWÓRCZEJ W OKRESIE PRZEDSZKOLNYM

I. Istota aktywności twórczej.

„*Aktywność* to czynny stan jakiegoś obiektu, wyrażający się bądź w wywołaniu przez niego zmian w otoczeniu, bądź w zmienianiu jego położenia w stosunku do otoczenia, bądź w zmianach procesów zachodzących wewnątrz obiektu. W psychologicznym znaczeniu aktywność może być zewnętrzna (zachowanie), bądź wewnętrzna (odbiór i przetwarzanie informacji)” (W. Szewczuk 1979, s. 13).

Aktywność twórcza to „podejmowana chętnie, oparta na własnych pomysłach, świadoma celu osobista działalność plastyczna dziecka tzn. z wewnętrznej motywacji i z pozytywnym zaangażowaniem emocjonalnym, czynności związane z percepcją - odbiorem, ekspresją - wyrażaniem przeżyć oraz wytwarzaniem dzieł sztuki plastycznej” (J. Kujawiński 1990, s. 164)

Istotą plastyki jako przedmiotu nauczania jest stymulowanie procesów wyobraźni, twórczego myślenia i działania plastycznego oraz kształtowanie postawy twórczej percepcji i ekspresji artystycznej. Podstawę twórczego działania plastycznego stanowią:

- treści nauczanych czynności,
- swoisty dla tego przedmiotu język,
- sytuacje i zadania stymulujące do podejmowania określonych działań.

Treści programowe umożliwiają podejmowanie przez dzieci czynności orientacyjno - poznawczych, a zwłaszcza wytwórczych, oraz zdobycie doświadczenia i niezbędnych kompetencji w zakresie odbioru dzieł sztuki plastycznej i wyrażania siebie, swoich doznań i przeżyć za pomocą języka plastyki. Podstawowy język plastyki posługuje się takimi znakami, jak: kreski pojedyncze, ciągłe, rozbudowane, kropki, przecinki, wielobarwne plamy zestawione w przeróżne relacje kolorystyczne i różnorodne ich natężenia - walory, stwarzające swoistą dynamikę i kontrasty, wielorakie układy tych elementów względem siebie, czyli kompozycje symetryczne i asymetryczne, luźne i zwarte, otwarte i zamknięte, statyczne i dynamiczne, płaskie i przestrzenne itp.” (S. Popek 1984, s. 35)

Owe znaki nabierają swoistego wyrazu, czyli ekspresji, jeżeli twórca nada im niepowtarzalny i typowy jedynie dla siebie charakter, kiedy pierwotnie nic nie znaczące ślady

zaczynają żyć własnym życiem obdarzone energią psychiczną twórcy. Działalność orientacyjno - poznawcza, twórcza i wytwórcza w początkowej fazie kontaktów dziecka z plastyką obejmuje czynności związane z percepcją, ekspresją oraz wytwarzaniem. Za T. Marciniakiem przyjmujemy, że „percepcja jest procesem złożonym i obejmuje nie tylko spostrzeganie - widzenie, ale również rozumienie, wartościowanie i przeżywanie.” (1976, s. 254). Ekspresja plastyczna to wyrażanie wewnętrznych przeżyć dziecka, jego myśli, uczuć i doznań. Rozwój procesów percepcji i ekspresji prowadzi do ukształtowania postawy twórczej.

Zajęcia plastyczne są jedynymi w swoim rodzaju zajęciami, na których każda wypowiedź może być prawdziwa. Każde dziecko powinno być na takich zajęciach traktowane indywidualnie, gdyż wypowiedź artystyczna dziecka to część jego własnych, indywidualnych doświadczeń (V. Lovenfeld 1977). We wszystkich czynnościach plastycznych dziecka znajdują ujęcie: pragnienia, marzenia, wizje, sny, lęki, chęć mówienia o sobie. W rezultacie tych rozładowań wewnętrznych powstają indywidualne, niepowtarzalne realizacje plastyczne - wytwory malarskie. Dziecko nigdy nie odtwarza wiernego obrazu rzeczywistości, lecz tworzy nowy, własny obraz świata. Uprawiając twórczość plastyczną dziecko wyraża po swojemu własne przeżycia i odczucia. Wypowiada się w takich formach jakie mu najbardziej odpowiadają - używając sobie tylko właściwych skrótów i środków wyrazu. Problemy odkrywcze w plastyce łączą się z urealnieniem świata, przestrzeganiem praw: symetrii, perspektywy, wzajemnej zależności barw, światła, cieni. Natomiast problemy wytwórcze przez swój otwarty, dywergencyjny charakter umożliwiają dziecku własne widzenie świata w perspektywie ograniczonej tylko przez jego możliwości i doświadczenie. Jak głoszą R. Gloton i C. Clero (1976), twórczość nie powstaje z nicości, potrzebne jest więc pewne minimum kompetencji plastycznych.

„Aktywność twórcza uczniów klas początkowych i zerowych na zajęciach plastyki może być pośrednio kierowana, inspirowana lub spontaniczna. Kiedy mówimy o pośrednim kierowaniu aktywnością twórczą uczniów, to mamy na myśli organizowanie przez nauczyciela otwartych sytuacji zadaniowych, w których uczeń dochodzi do własnych pomysłów, projektów, sposobów realizacji i wytworów plastycznych. Nauczyciel głównie stymuluje aktywność dziecka poprzez stosowanie metod pośrednich, zadaniowych, a zwłaszcza zadań otwartych. Metody pośredniego kierowania pracą zapewniają większe możliwości rozwijania aktywności twórczej uczniów niż metody bezpośrednie. Twórcze poznanie, przeżywanie i przekształcanie rzeczywistości „ingeruje w dziecięce ucznia, wyobraźnię i myślenie” (A. Trojanowska - Kaczmarek 1971, s. 60)

Pomysły oraz wytwory mogą być realizowane za pomocą różnych technik plastycz-

nych np. kredki świecowe, ołówkowe, tusze, plakatówki, itp. Zgodnie z tymi założeniami wypowiedź plastyczna może być przedstawiona za pomocą: rysunku, grafiki, malarstwa i rzeźbiarstwa.

Jak obrazowo przedstawia Cz. Gierak „rysunek i rysowanie bierze początek z punktu, który z naszej przyczyny wyruszył w drogę i stał się linią. Tak więc duszą rysunku i tworzywem jest linia.” (1983, s. 98)

Dokładne omówienie technik plastycznych proponowanych dla uczniów nauczania wczesnoszkolnego znajdujemy m.in. we wspomnianej pracy Cz. Gierak, a w ujęciu bardziej ogólnych w pracach: J. Lewickiej, V. Lovenfelda, W. L. Brittaina, T. Csorba, M. Reada i in. Nauczyciel za pomocą różnorodnych technik umożliwi wypowiedź plastyczną. Przy czym „nigdy nie zna, ani nawet nie szuka własnych odpowiedzi. Odpowiedzi udzielają sami uczniowie. Rola nauczyciela sprowadza się do rozwijania dziecięcej odkrywczosci i stymulowania głębi dziecięcej ekspresji” (Cz. Gierak 1983, s. 106).

Na gruncie estetyki, ale także pedagogiki kulturę plastyczną wg» Cz. Gierak „ujmujemy jako wartość i jako postulat w dążeniu do optymalnego rozwoju człowieka. Obejmuje ona zespół zjawisk związanych z twórczością artystyczną, ze sztukami plastycznymi. Na kulturę plastyczną składa się zespół wzajemnie warunkujących się składników. Należą tu: wrażliwość plastyczna, doświadczenie plastyczne (twórcze i odbiorcze), wiedza z zakresu estetyki, umiejętności plastyczne. Jedne spośród nich należą do zadatków wrodzonych i uzdolnień człowieka, inne są rezultatami wpływów otoczenia i wychowania, a niektóre są wyznaczone powziętymi przez człowieka zamierzeniami. Już u małych dzieci obserwujemy wrażliwość, która to znajduje się u podstaw kultury plastycznej na określone barwy, kształty i powszechne upodobania w rysowaniu. W okresie dzieciństwa dziecka przechodzi jakąś przypadkową edukację plastyczną czy nawet estetyczną a następnie w szkole najbardziej efektywną, bo celową i systematyczną. Jest to pozytywne i z tego względu, że w okresie wczesnoszkolnym i dorastania wrażliwość plastyczna ma większe szansę rozwoju. Natomiast później, gdy nie jest rozwijana samodzielnie, ugruntowuje się na określonym poziomie” (Cz. Gierak, 1997, s. 23-24).

2. Aktywność własna Jako warunek kształtowania się postawy twórczej u dziecka w wieku przedszkolnym.

Twórcza aktywność dziecka (jej przejawy, rodzaje, warunki ujawniania się i kształtowania jej) staje się ostatnio problemem nurtującym psychologów, pedagogów, nauczycieli, a także rodziców. Ów wzrost zainteresowania „dziecięcymi postawami twórczymi” zarówno

u ludzi kontaktujących się z dziećmi, jak i u badaczy zajmujących się problemami rozwoju i wychowania dzieci ma - jak się wydaje - kilka źródeł. Jest to niepokój związany z obserwowaną czasem biernością dzieci, poddawaniem się dorosłemu, czekaniem na jego propozycje i pomysły, małą samodzielnością, zaradnością i pomysłowością w sytuacjach, w których cechy te byłyby pożądane i oczekiwane przez dorosłego. Niepokój związany z zanikaniem u niektórych dzieci tak typowo dziecięcych zjawisk, jak ciekawość, wytrwałość, dociekliwość, upór we własnych poszukiwaniach, fantazjowanie i bogata wyobraźnia przejawiająca się w różnych działaniach dziecka, które zalicza się do dziedzin „twórczość” np. plastyczna. Zjawisko słabnięcia i zanikania dziecięcej wyobraźni i fantazji ujawniające się przede wszystkim w ujednocianiu i „szarzeniu” wytworów plastycznych, zanikaniu chęci do ich tworzenia - zjawisko to występuje nie tylko w szkole na lekcjach plastyki, dotyczy także aktywności ujawnionej w domu. Zanikanie spontanicznej, sterowanej głównie własną pomysłowością aktywności dotyczy wielu rodzajów działań dziecka. Jest najbardziej widoczna w odniesieniu do aktywności plastycznej, bo wytwór ten ma charakter materialny. Należy zadać pytanie: Jak przygotować i w co wyposażać dziecko zanim dorośnie? Czy w różnorodne umiejętności i wiadomości, czy raczej w coś tak bardzo ogólnego jak np. otwartość na świat, na innych, na problemy, zaradność życiową, samodzielność, wiarę we własne siły, albo wreszcie w to, co nazywamy postawą twórczą i w czym mieszczą się właściwości dziecka te wyżej wymieniane.

A. Brzezińska twierdzi, że postawa twórcza jest czymś, co ukierunkowuje dziecko na pewien sposób myślenia i działania, a nie „zlepkiem” różnych umiejętności. Postawa twórcza nie może być traktowana jako przyrodzona dziecku właściwość, dyspozycja. Do rozwijania się postawy znaczenie ma otoczenie społeczne dziecka oraz warunki i klimat w podejmowaniu różnych działań. Według L. Wygotskiego postawa twórcza kształtuje się u dziecka głównie w toku zabawy, ponieważ zabawa jest podstawową formą aktywności dziecka w wieku przedszkolnym. (1988)

„Rozwój dziecka dokonuje się na skutek podejmowania różnych zadań, jest więc rezultatem wpływu różnych czynników. Wśród czynników, determinujących rozwój psychiczny dziecka (dziedziczność, środowisko społeczne, nauczanie i wychowanie), bardzo poważną rolę stanowi własna aktywność. Podkreślić należy, iż aktywność skierowana jest na realizowanie zadań związanych w jakikolwiek sposób z otoczeniem jednostki, a nie z nią samą. Rozwój natomiast samej jednostki jest swoistym „produktem ubocznym” - jak to określają np. K.. Obuchowski i W, Łukaszewski - owej na świat zewnętrzny nastawionej aktywności. W tym kontekście rolą otoczenia będzie dbanie o to, by wykonanie tych zadań przyczyniało

się zarówno do osiągnięcia efektów zgodnych z wymogami otoczenia,[^] jak i jego zamierzeniami osobistymi, a także by przyczyniło się do rozwoju. Należy pamiętać, że dziecko nie może być obiektem, który dorosły może zmieniać wg własnego wzorca. Jak powiedział M. Debesse: "Wychowanie me tworzy człowieka, ale pozwala mu tworzyć samego siebie." ów udział dziecka będzie tym większy, im częściej aktywność, jaką podejmuje, będzie rzeczywistością jego „własną” aktywnością" (A. Brzezińska 1988, s. 8).

„L. S. Wygotski szczególnie nie podkreślał w swoich pracach dotyczących rozwoju dziecka to, iż w okresie dzieciństwa dziecko uczy się, zdobywa wiedzę i umiejętności według tzw. własnego czy wewnętrznego programu. Jest to spontaniczne, okazjonalne, mimowolne zdobywanie czegoś nastawione na działanie" (za A. Brzezińska 1988, s. 8).

A zatem A. Brzezińska definiuje aktywność własną jako aktywność wewnętrznie motywowaną typu „chcę”. Motywacja ta ma dwa źródła albo spontanicznie powstaje - ochota do działania, albo też otoczenie spowodowało jej powstanie. Tak rozumiana aktywność własna przyczynia się do realizowania różnych zadań stawianych przed dzieckiem (a więc także do jego osobistego rozwoju) niż aktywność wymuszana przez otoczenie, gdyż dziecko ma poczucie swobody wyboru, może podejmować decyzje, uczy się samodzielności- Dziecko ma poczucie panowania nad otoczeniem, uczy się zaradności, ma przekonanie, iż Jest akceptowane, uczy się sposobów pokonywania przeszkód i wiary w siebie.

A. Brzezińska (1988) przedstawia trzy warunki zewnętrzne sprzyjające ujawnieniu się aktywności własnej: stwarzanie sytuacji różnorodnych i bogatych, co daje dziecku możliwość podejmowania aktywności, zachęcanie dziecka do podejmowania różnorodnych działań, stawianie dziecka w sytuacjach problemowo -otwartych, które są nastawione na jakiś cel a drogę musi ono odnaleźć.

W powyższych rozważaniach pojawiły się dwa określenia - postawa twórcza i aktywność twórcza. Pierwsze z nich dotyczy pewnych właściwości dziecka jako podmiotu aktywności, drugie odnosi się do samych działań i ich rezultatów. Związek między nimi polega m.in. na tym, iż postawa twórcza jest warunkiem koniecznym, ale nie wystarczającym by działania dziecka przynosiły „twórcze” tylko dla niego (twórczość subiektywna), a także dla innych (twórczość tzw. obiektywna) rezultaty. Zatem nie można oczekiwać aktywności od dziecka, które nie cechuje się postawą twórczą, z drugiej strony nie można żądać twórczych działań od każdego dziecka, które taką postawą się nie charakteryzuje (A. Brzezińska 1988).

Według A. Masłowa owa postawa twórcza to inaczej pierwotna twórczość, faza inspiracji, pomysłowości. Natomiast twórczość „prawdziwa”, materializująca się w różnych dziełach, wymaga niekiedy ogromnego nakładu i wysiłku, samodyscypliny.

Dlatego też wychowując dzieci, powinniśmy stwarzać sprzyjające warunki do rozwijania postawy twórczej- Należy nie niszczyć tego, w co dziecko zostało „wyposażone”, ale pobudzać dziecko, by tkwiące w nim właściwości mogły się ujawnić jako aktywność twórcza.

3. Ekspresja i jej rodzaje.

Ekspresja to uzewnętrznienie przeżyć, zewnętrzny wyraz stanów i procesów wewnętrznych, głównie emocjonalnych" (W. Szewczuk 1979, s. 69).

Twórczości plastycznej dzieci, młodzieży towarzyszy ekspresja. A. Trojanowska - Kaczmarska (1971) definiuje ekspresję jako wyrażanie treści psychicznych bądź ujawnianie rzeczywistych zjawisk emocjonalnych - uczuć. Pierwsza definicja akcentuje fakt, że w gestach, słowach, pewnych przedmiotach wykonanych przez człowieka wyraża się jego temperament, typ inteligencji i wyobraźni. Druga ujmuje ekspresję jako ujawnienie tych treści psychicznych, których motorem jest wyraźnie uchwytnie zaangażowanie uczuciowe człowieka. Ekspresja dziecka ma charakter spontaniczny, a głównym motorem jego czynności są uczucia (S. Popek 1988).

Uważam, że najważniejszym warunkiem wyzwolenia się aktywności u dzieci jest stworzenie im sprzyjającego klimatu do wyzwolenia w nich autentycznej radości tworzenia. Punktem wyjścia plastycznej wypowiedzi jest często nastrój beztroskiej zabawy. Zależnie od aktualnych możliwości postrzegania i przeżywania należy zastosować taką różnorodność bodźców, aby pozwoliło to dzieciom pełniej odkrywać i opowiadać otaczającą ich rzeczywistość w sposób im tylko właściwy. Twórczość plastyczna jest najpowszechniejszym zjawiskiem w spontanicznej i ekspresyjnej działalności dzieci. Literatura, muzyka, a nawet twórcza działalność techniczna nie pełnią tak powszechnych funkcji jak plastyka. Ta wewnętrzna potrzeba wypowiedzenia się dziecka poprzez plastykę dorównuje zabawie i jest zespolona jako rodzaj zabawy twórczej. Z tego powodu twórczość plastyczna stała się przedmiotem zainteresowań badaczy wielu dyscyplin naukowych .

Według D. Frączak (1993) twórczości plastycznej dzieci może towarzyszyć:

- ekspresja naturalna, czyli spontaniczna, gdy dziecko samodzielnie i z własnej potrzeby podejmuje aktywność plastyczną; rysuje, maluje lub lepi. Przykładem są tu prace wykonane w domu lub w przedszkolu w chwilach swobodnej zabawy;

- ekspresja inspirowana, gdy dziecko jest zachęcane przez nauczyciela nie tylko do podjęcia pracy plastycznej, ale również do uwzględnienia określonego tematu;

- ekspresja zamierzona, gdy dziecko w obrębie jakiegoś zagadnienia tematycznego planuje koncepcję pracy w rysunku, malarstwie, grafice, dobiera technikę i środki wyrazu, wykorzystuje własne doświadczenia i wiedzę plastyczną oraz realizuje ją według powziętego planu.

Według Homowskiego (1967) ekspresja, myślenie, reakcje są wyrazem osobowości danej jednostki. Odnosi się to także do wytworów pracy dzieci, do których należą rysunki. W nich to osoba badana ujawnia pewne cechy osobowości. Linie rysunku mogą wskazywać na pewne cechy temperamentu: nieśmiałość, bojaźliwość, nerwowość, żywość. Analizując rysunki można zauważyć, że zawierają różnorodną ilość elementów, które świadczą o bogatych przeżyciach psychicznych, i że są wyrazem osobowości.

Moje obserwacje wykazały iż najpopularniejszą techniką stosowaną w młodszym wieku jest rysowanie „malowanie”. Bardzo istotnym elementem motywującym działanie plastyczne jest temat. Aby spełniał on swoją rolę, musi być skierowany do dziecka i dla niego przeznaczony. Dlatego też sformułowanie tematu musi być dla dziecka atrakcyjne, jasne, zrozumiałe.

W swoich pracach wyraża ono siebie, swoje przeżycia emocjonalne. Dlatego mimo jednego tematu narzuconej całej grupie dzieci, treści wyrażone przez nie są własne, twórcze.

Odzwierciedlenie otoczenia, pomysłowość, wynalazczość, odkrywczność stają się odbiciem psychiki małego dziecka. Wytwór jest odbiciem jego zamiłowań, zainteresowań, pragnień. W tej formie mogą pojawić się i ujawnić napięcia emocjonalne.

Na ekspresję rysunku składają się: wielkość, charakter linii, rozmieszczenie elementów, jakość wykonania, kolor, szczegóły. Należy jednak mieć na uwadze sposób wypowiedzenia się dziecka w rysunku, który może wskazywać na różnice indywidualne. Tak np. dzieci wyrażają swoje uczucia w rysunku w sposób czysto ekspresyjny, bez posługiwania się jakimiś ustalonymi formami, gdy natomiast u innych pojawiają się linie krótkie, niepewne, urywane, nerwowe. W jednym przypadku dziecko rysuje postać ludzką w małych rozmiarach, gdy inne wykorzystuje całą przestrzeń jaką posiada do swojej dyspozycji.

4. Rozwój twórczości plastycznej dzieci.

Wśród badaczy istnieją znaczne różnice w terminologii i czasie trwania okresów dotyczących rozwoju plastycznej twórczości. Można doszukać się wspólnych poglądów u polskich badaczy takich jak: W. Lam, S. Szuman, francuskich: M. Debesse, J. F. Boutonier, amerykańskich: V Lovenfeld, W. L. Brittain (Popek 1978).

Z powyższego porównania wynika, że na ogół wszyscy są zgodni, iż dziecko rozpoczyna swą plastyczną działalność od bazgroł, bez świadomości formalnej i plastycznej, a dającą dziecku zadowolenie emocjonalne z samego ruchu narzędziem rysującym czy malującym. Dopiero około 3 r.ż. nacisk ołówka zaczyna być kierowany, a linie nabierają różnorodnej długości i grubości, zjawiają się linie krzywe, aż wreszcie dziecko zamyka koło. Między 3 a 4 r.ż. dzieci wchodzi w okres schematów uproszczonych, wyrażających się rysunkiem postaci ludzkiej. Po ukończeniu 4 r.ż. dziecko poszerza swój świat rysunkowy' oprócz postaci ludzkiej spotykamy tu: psa, konia, pojazdy, domy. Dzieci całkowicie pomijają trudności formalne i techniczne. Okres ten badacze polscy nazywają schematem uproszczonym, francuscy "sztuką przemijającą." Dziecko tworząc wyraża zarówno wiedzę o świecie, jak i swój stosunek emocjonalny do otaczających zjawisk. Graficzną formą wypowiedzi jest początkowo naiwny, uproszczony schemat wyrażony konturem. Między 6 a 7 r.ż. zjawia się u dzieci chęć operowania płaszczyzną barwną. Dziecko po ograniczeniu pewnej płaszczyzny konturem wypełnia ją następnie kolorem, nawet w takim wypadku, gdy środkiem wyrazu plastycznego jest kredka ołówkowa. Okres między 7 a 10 r.ż. to bogacenie się schematu, w którym S. SzumaII iW. Lam wyróżniają próby wyrażania przestrzeni na płaszczyźnie przez co kompozycja obrazu staje się niezwykle ciekawa i zaskakująca. Są to układy pasowe, topograficzne i kulisowe płaskie. W zasadzie wszystkie normalnie rozwijające się dzieci przechodzą przez okres wyrażania tych układów. Doprowadzenie dziecka "na siłę" do realistycznego widzenia i obrazowania świata powoduje przedwczesne zjawisko kryzysowe. Wg J. F. Boutonier przyspiesza to "okres oschłości", gdyż zabija szczerzy i indywidualny charakter wypowiedzi plastycznej, który powinien trwać do 11 roku życia.

5. Formy twórczej aktywności plastycznej dzieci.

Jak pisze S Popek (1978) przejściową formą wypowiedzi plastycznej dziecka jest "głowotułów". Z jednej strony nosi on wyraźnie cechy bazgroły przedmiotowej, a z drugiej wkracza w okres schematów uproszczonych, konturowych.

Głowotułów to forma postaci ludzkiej zawierająca elementy, które pozwalają już na jej identyfikację. Głowa w tym okresie zawiera wszystkie podstawowe elementy, czego nie można powiedzieć o pozostałych częściach ciała Z głową łączy się bezpośrednio tułów, utworzony początkowo przez odrastające kończy dolne, a następnie przez połączenie kończyn linią po-

ziomą, co stwarza zarys ubrania czyli tułowia.

Forma głowotułowia ma charakter statyczny. Przedstawiony jest na ogół układzie frontalnym. Tylko do wyjątków należą prace przedstawiające postać w ujęciu profilowym. Prace malarskie nie różnią się od prac rysunkowych. Jedne i drugie mają charakter konturowy. Kolor linii jest symbolem koloru płaszczyzny lub bryły. Trzeba również podkreślić dwuwymiarowość rysowanych form, bez imitacji trzeciego wymiaru /grubości/ na płaszczyźnie kartki.

Dziecko po kilku aktach rysowania lub malowania przyjmuje typowe i charakterystyczne dla siebie sposoby przedstawiania. Schematy te mają charakter dynamiczny t.j. rozwijają się

stale wzbogacane o coraz nowe elementy, formy. Są to schematy -symbole wynikające z małego stosunkowo zakresu wiedzy o otaczającym świecie zgromadzonej w świadomości dziecka. Dziecko nie obrazuje oglądanych rzeczy, lecz wyraża w skrótowych formach wiedzę, a także swój emocjonalny stosunek do najbliższych mu osób i przedmiotów. Moim zdaniem dziecko nie rysuje swych schematów "z natury", z modelu rzeczywistego, lecz rysuje „z głowy”, z pamięci, wyobraźni. Schematyczne rysunki świadczą o tym, że w umyśle dziecka znajdują się również "schematy", którym odpowiadają rysunki schematyczne. Proporcje postaci ludzkiej w okresie operowania głowotułowiem charakteryzują się hierarchią emocjonalną. Dziecko nie przedstawia wielkości w naturalnych w ich wzajemnych stosunkach, gdyż kieruje się emocjonalnym oddziaływaniem poszczególnych części ciała, a także elementów garderoby. Głowa, guziki u płaszcza itd. -to elementy dominujące swoją wielkością, dynamiką kreski, użytych barw.

Tendencja nadawania zróżnicowanego charakteru postaci ludzkiej rozwija się dalej w fazie schematów uproszczonych. Schematy te u pięciolatków są rysowane i malowane konturowo. W dalszym ciągu kolor linii zamykającej określoną płaszczyznę jest symbolem barwy tej płaszczyzny. Na ogół znika w tym czasie głowotułów, a na jego miejsce zjawia się postać rozbudowana o liczne szczegóły, podkreślające charakter przedstawionej osoby. W piątym roku życia niektóre dzieci zaczynają posługiwać się uproszczonym schematem płaszczyznowym. Spostrzeganie świata staje się w tym czasie coraz bardziej intencjonalne. Dziecko zaczyna sobie uświadamiać fakt budowy świata, rzeczy w postaci dwuwymiarowych barwnych form. Tendencja płaszczyznowego przedstawiania form jest u niektórych dzieci tak

silna, że nawet techniki rysunkowe nie są w stanie jej zahamować. Trzeba pamiętać, że dziecko 5-letnie charakteryzuje się przewagą uwagi mimowolnej, koncentruje się więc na jednym zjawisku lub jednorodnej czynności jedynie kilka minut. Praca płaszczyznowa wykonana kredkami zmusza dziecko do maksymalnego wysiłku, ponieważ naturalną formą wypowiedzi jest w tym okresie płaszczyzna barwna.

Postać ludzka przedstawiana przez 6-latkę posiada już proporcje zbliżone do naturalnych, a w wielu pracach zjawia się szyja łącząca głowę z tułowiem. Ręce i dłonie w dalszym ciągu posiadają wielkości względne, warunkowane emocjonalną postawą autorów. Na ogół postać przedstawiana jest w układzie frontalnym, chociaż u niektórych dzieci zjawiają się układy profilowe lub mieszane.

Między 5 a 6 r.ż. dzieci zaczynają przedstawiać postać ludzką w ruchu. Ruch wyrażony jest w pierwszej fazie układem kończyn górnych. Są wygięte do przodu lub położone na boki. W następnej fazie dzieci uruchamiają kończyny dolne. Ruch wyrażony jest za pomocą rozstawienia obu kończyn. Między 6 a 7 r.ż. można zaobserwować zgięcie korpusu ciała. Dzieci przedszkolne przedstawiają nie tylko całościowe ujęcie postaci ludzkiej, ale bardzo często operują detalem. Najbardziej pasjonującym motywem plastycznym jest portret, pojawia się już w okresie bazgroł przedmiotowych. W 5 i 6 r.ż. dzieci o przyspieszonym rozwoju umysłowym operują niezwykle ciekawym, zaskakującym portretem. Twórczość plastyczna dziecka przedszkolnego nie ogranicza się jedynie do przedstawiania formy postaci ludzkiej, chociaż problematyka ta jest najpowszechniejsza. Bardzo interesująco jawi się obrazowanie zwierząt i ptaków.

Małe dziecko żywo reaguje na wszelkie kontakty z przyrodą, a szczególnie cieszy się widokiem zwierząt domowych i ptaków. Stąd zwierzęta i ptaki zajmują następne miejsca po postaci ludzkiej w twórczości plastycznej dzieci. W fazie bazgroł forma postaci ludzkiej, zwierzęcia czy ptaka jest identyczna. Dziecko zmienia jedynie nazewnictwo w zależności od koncentracji świadomości. W fazie bazgroły przedmiotowej i kształtującego się schematu uproszczonego forma zwierzęcia różni się od postaci ludzkiej jedynie zmiennym ułożeniem tułowia. Głowa ludzka, łeb zwierzęcia nie różnią się. Tak samo budowa kończyn nie wykazuje istotniejszych różnic. Dopiero w 5 r.ż. zmiany formy pozwalają na wyraźną identyfikację postaci ludzkiej, ptaka lub zwierzęcia. Ptaki mają poziomy układ tułowia, przedstawianego najczęściej w formie owalu. Do głównego korpusu ciała dobudowany bywa łeb z taki-

mi elementami jak: oko, dziób. Charakterystyczną cechą różniącą ptaki i zwierzęta od postaci ludzkiej jest ułożenie profilowe, nawet w tym wypadku, gdy postać ludzka obrazowana jest wyłącznie w układzie frontalnym. Ciekawym uzupełnieniem formy ptaka bywa ogon. Znacznie częściej dzieci przedszkolne przedstawiają zwierzęta niż ptaki. Rysują je zazwyczaj w układzie profilowym, natomiast łeb posiada układ frontalny. Na ogół dziecko przedstawia 4 łapy, pomimo, że nie potrafi jeszcze liczyć, i że w tym samym czasie rysuje niewłaściwą ilość palców u rąk postaci ludzkiej. Łapy przedstawia parami i to pozwala uniknąć błędu. Zwierzę staje się okazją do fantazjowania. W badaniach nad stadialni rozwoju twórczości plastycznej dzieci najmniej miejsca poświęcono analizie i charakterystyce kształtowania się formy drzewa. Schemat drzewa zjawia się w twórczości plastycznej dzieci ok. 4 r.ż. Od początku w jego formie występuje wyraźnie duże zróżnicowanie typologiczne. Drzewa zróżnicowane bywają z powodu charakteru ulistnienia. Drzewo iglaste występuje w postaci dwu odmiennych typów. Najczęściej mamy do czynienia z formą uogólnioną drzewa świerkowego, budowanego z długich, symetrycznie ułożonych trójkątnych gałęzi, lub z formą analityczną pełną dekoracyjnych detali. Jeszcze większe zróżnicowanie występuje w schemacie drzewa liściastego. Spotykamy tu drzewa ulistnione i bezlistne, o pniu jednoliniowym, konturowym, zbudowanym z zamkniętych linii oraz pniu sylwetowym. Najbogatszą częścią formy schematu drzewa liściastego jest korona. Ogólna forma drzewa jest na ogół statyczna pozbawiona liści. Dość zbliżone kształty drzew tworzą niektóre dzieci pięcioletnie i sześciolatnie, z tym, że pień nie jest zbudowany z jednej linii, lecz jest szeroko rozbudowaną sylwetką. Sylwetka pnia bywa nagle ucięta, a z jego boków i zakończenia odrastają gałęzie tworząc koronę. Inną formą korony statycznej jest schemat zarysu liścia, owal lub koło. Zbliżoną formę dane dziecko powtarza na przestrzeni dość długiego czasu i dlatego ten fakt upoważnia do używania określenia "schemat". Statyczne drzewa sylwetowe, wykonane technikami malarskimi posiadają jedynie zróżnicowanie kolorystyczne pnia i kory, a cała forma z uwagi na charakter tworzywa bywa bardzo uogólniona. Dzieci wieku przedszkolnego oprócz postaci ludzkiej, zwierząt, ptaków, drzew często rysują i malują wszelkiego typu pojazdy mechaniczne. Pierwsze formy pojazdów zjawiają się między 4 a 5 r.ż dziecka. Zbudowane są z nieregularnych prostokątów, owali i kół, stanowiąc w początkowej fazie schematy konturowe, niezależnie od techniki wykonania. Między 5 a 6 r.ż. pojazdy nabierają cech zindywidualizowanych, pozwalających na ich ogólną identyfikację. Najczęściej są for-

my samochodów, lokomotyw, pociągów, samolotów, łodzi oraz fantastycznych pojazdów kosmicznych. Pojazdy nie posiadają jednak tak charakterystycznych cech schematu jak np. drzewo. W twórczości plastycznej dzieci, około 5 r.ż. daje się zauważyć zróżnicowanie tematyczne uwarunkowane płcią autorów. Odnosi się to szczególnie do pojazdów mechanicznych, które znacznie częściej występują w twórczości chłopców. Dziewczynki chętniej rysują i malują postać ludzką, ulubione lalki, kwiaty, domki, zwierzęta.

Omówiony rozwój postaci ludzkiej, zwierząt, ptaków, drzew, pojazdów nie występuje do końca wieku przedszkolnego w formach wyizolowanych, lecz stanowi zespół elementów, z których dzieci budują swój fantastyczny świat. Początkowo karta papieru pokrywana bywa formami bez wzajemnego związku. Następnie dziecko ustawia obok siebie 2 przedmioty i więcej. Więź tematyczna uzyskiwana bywa nie tylko przez zbliżone położenie przedmiotów obok siebie, ale również przez wyłaniającą się akcję treściową. Dzieci podejmują wszystkie nurtujące je problemy i zjawiska, bez względu na stopień trudności w ich wyrażaniu. Śmiałość w operowaniu tworzywem plastycznym, spontaniczny prymitywizm i pasja w opowiadaniu swoich myśli, sprawiają, że wiele wytworów posiada cechy oryginalne i generatywne. Spontaniczny prymitywizm uzyskiwany bywa za pomocą zestawiania obok siebie przedmiotów różnych wielkości, które w utworze dziecka zyskują nowe wyróżnienie dzięki hierarchii emocjonalnej. Kwiat bywa większy od drzewa, mama od kamienicy. Innym wyznacznikiem akcentowania przedmiotów bywa kolor. Kolorystyka dziecka oparta jest na zestawie barw czystych. Dominują tu kolory zasadnicze: czerwienie, żółcienie, błękity, zielenie i czernie. Najczęściej kompozycje barwne charakteryzują się harmonią kontrastową. Dzięki środkom wyrazu plastycznego barwny świat dziecka, mimo schematyzmu bywa ciekawy i zróżnicowany jak dziecięca psychika. Poddane analizie wytwory plastyczne dzieci ukazują poważny wpływ otaczającego świata na treść dziecięcej twórczości. Dziecko tworzy to co wie i tak jak przeżywa, a nie to co widzi, ale źródłem wiedzy i przeżyć emocjonalnych dziecka jest otaczający świat rzeczy i zjawisk. Najbardziej odległe, fantastyczne wizje budowane są z elementów otaczającej rzeczywistości. "Najgłębszym źródłem pomysłów twórczych bywa jednak od samego początku wyobraźnia dziecięca. Tak więc zespołem czynników inspirujących treść, formę wypowiedzi plastycznej dziecka przedszkolnego jest głównie jego rozwijająca się świadomość. Składają się na nią treści poznawcze, stałe wzbogacające się dzięki aktywności dziecka i potrzebie działania. Wewnętrzna aktywność wyzwalaająca zespół po-

trzeb fizycznych i psychicznych pozwala na ujawnienie się dziecięcych marzeń i pragnień, te zaś znajdują odbicie w twórczości plastycznej" (S. Popek 1978, s. 77).

Uważam, że twórczość plastyczna powinna zajmować dużo miejsca w okresie przedszkolnym dziecka. Nauczyciel taką aktywność powinien we właściwy sposób pielęgnować i rozwijać oraz jak najczęściej wprowadzać dziecko w świat fantazji i marzeń. Należy stosować szereg różnorodnych technik plastycznych, ciekawych form pracy, by wyzwolić w dziecku zainteresowania sztuką już od najmłodszego okresu życia. Jako wychowawca grupy sześciolatków mogę śmiało powiedzieć, że precyzyjnie pokierowana twórcza aktywność dziecka w ciągu całego okresu przedszkolnego przynosi efekty. Dowodem tego są liczne sukcesy odnoszone przez moich wychowanków w konkursach plastycznych.

mgr Urszula Gawryś

BIBLIOGRAFIA:

1. Brzezińska A. Aktywność własna jako warunek kształtowania się postawy twórczej u dziecka w wieku przedszkolnym, w: Wychowanie w Przedszkolu 1988, Nr 1
2. Cybulska-Piskorek J. Twórczość plastyczna dzieci w wieku przedszkolnym, W-wa 1976, WSiP.
3. Frączak D. Formy spontanicznej twórczości plastycznej dzieci, w: Życie Szkoły 1993, Nr2.
4. Gierak Cz. Zagadnienia technik plastycznych w edukacji plastycznej. w: Nauczanie Początkowe 1983, Nr4.
5. Hornowski B. Rysunek jako metoda projekcyjna osobowości, w: Przegląd Psychologiczny 1967, Nr14.
6. Hornowski B. Badania nad rozwojem psychicznym dzieci na podstawie rysunku, 1970.
7. Kujawiński J. Rozwijanie aktywności twórczej, Wa-wa 1990, WSiP.
8. Lam W. Malarstwo dzieci, W-wa 1967.
9. Marciniak T. Problemy wychowania plastycznego, W-wa 1976, NK.
10. Michejda K. O dziecięcej wyobraźni plastycznej, W-wa 1981, WSiP.

11. Popek S. Twórczość artystyczna w wychowaniu dzieci, W-wa 1985, WSiP.
12. Szuman S. Sztuka dziecka. Psychologia twórczości rysunkowej dziecka, W-wa 1990, Wyd. Szkolne i Pedagogiczne
13. Trojanowska A. Problemy twórczości artystycznej dziecka, w: Plastyka w szkole, 1975 nr4.